

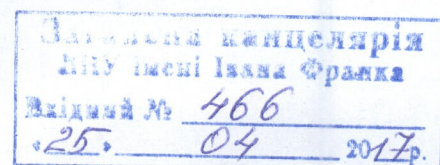
Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Мунтян Ірини Володимирівни

**«ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ЯК СУБКУЛЬТУРА В СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ»,**

**подану до захисту у спеціалізовану вчену раду К 35.051.26 Львівського
національного університету імені Івана Франка,**

**на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології**

Проблема дитячої безпритульності є нагальною і актуальною для українського суспільства. Згідно Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», що набув юридичної сили 1.01.2006 р., облік безпритульних дітей здійснюється службами у справах неповнолітніх місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Проте, реального механізму і ефективної методики дослідження кількості відповідної категорії дітей не існує, отже, ми не можемо оперувати точними і достовірними числами. Зазвичай, експерти пишуть про 100 – 200 тис. осіб. За оцінками міжнародного Дитячого фонду ЮНІСЕФ, які були оприлюднені ще 2011 р., в Україні є 150 – 160 тис. бездомних дітей у віці 11-19 років, натомість, за офіційними даними – 12 тис. Проте ці підрахунки виглядають застарілими. Очевидно, ми ще не зовсім чітко усвідомлюємо усіх соціальних наслідків російсько-української війни, яка триває з весни 2014 р. Падіння ВВП на 15% в перші роки війни – потужний негативний фактор, який викликає ланцюгову реакцію в соціумі. Наступний фактор – сотні тисяч вимушених переселенців, а це родини, що вирвані із звичного соціального контексту, нерідко, розділені через сімейні обставини. Нарешті, сплеск злочинності, збільшення зброї у нелегальному обігу. Отже, війна, потоки вимушених переселенців, зростання злочинності і загальна аномія викликають,

без сумніву, загострення проблеми. Діти є завжди уразливою соціальною категорією, і усі суспільні негаразди відбиваються на їх долях.

З дитячою безпритульністю, окрім, звичайно, абсолютної ненормальності самого явища, пов'язана ще низка проблем: поширення токсикоманії, наркоманії, захворюваності на ВІЛ-СНІД, криміналізація дитячого середовища та живлення за рахунок «дітей вулиці» дорослої популяції безхатченків. Кожне замкнене соціальне середовище, передусім, асоціального або контр культурного ґатунку виробляє елементи власної субкультури – ціннісні системи, норми і правила поведінки та спілкування, жаргон, знакові системи (наприклад, спеціальні татування), специфічний фольклор тощо. Зграї безпритульних дітей, що утворюються на вулицях великих міст, не є винятком. В цілому ця сфера (безпритульні та їх субкультура) є закритим середовищем, де існують латентні практики. Це збільшує пізнавальний науковий інтерес, бо усі латентні соціальні процеси автоматично стають пріоритетними темами соціологічних досліджень. В цілому можна вітати вибір дисертанткою теми власного дослідження, яка виглядає цікавою у теоретичному відношенні й вельми важливою у практичному сенсі з точки зору очікувань результатів у контексті профілактики цього негативного соціального явища.

Мета, завдання, об'єкт і предмет роботи, як їх формулює дисертант, утворюють певну логічну систему, що визначає межі дослідження. Хоча формулювання мети як «соціологічний аналіз» не є у повній мірі коректним, бо вказує на процес, а не на кінцевий результат.

В першому розділі – *«Дитяча безпритульність як соціокультурне явище»* – авторка зосереджується на розв'язанні методологічних проблем. Очевидно, логіка тематизації підрозділів полягала у послідовному просуванні від більш широких до вузьких понять, які і становлять предмет роботи: «дитинство» – «безпритульність» – «субкультура безпритульних дітей». Паралельно авторка аналізує наукові праці, присвячені темі дисертації, та

обґрунтовує вибір теоретичної парадигми. В якості теоретичної основи обрано соціокультурний підхід в інтерпретації П. Сорокіна. Зокрема, в підрозділі виокремлені фактори, що, на думку авторки, породжують явище дитячої безпритульності, розглядається сутність та функції субкультури безпритульних, деякі змістовні характеристики субкультури, зокрема, її зв'язок з кримінальною субкультурою.

Другий розділ – *«Субкультура безпритульності як феномен сучасного суспільства (за матеріалами вивчення безпритульних в Одеській області)»* – містить емпіричні спостереження, які було здійснено в рамках дисертаційного дослідження. Зокрема, використано метод вторинної обробки ділової документації шляхом опрацювання особових справ контингенту одеських міських притулків, використано статистику кримінальної міліції у справах дітей та офіційні дані, що є в Одеській державній адміністрації; також проаналізовано відеоматеріал фільму «Монолог про нелюбов». Це дало можливість скласти соціальний портрет тих осіб, що потрапляють до притулків для дітей, а також виявити та описати вуличні соціокультурні практики безпритульників. У зазначеному розділі авторка робить висновок, що субкультурні елементи є специфічною формою солідаризації дітей, яка допомагає колективному виживанню.

У третьому розділі – *«Особливості адаптації безпритульних у «великому суспільстві»* – дисертантка робить спробу дослідити майбутні долі неповнолітніх безхатченків та перспективи їх соціалізації за участі державних установ та громадських організацій. Методом отримання інформації обрано поглиблені інтерв'ю з особами, що мешкають у соціальному гуртожитку й були раніше «дітьми вулиці». Також наводяться дані масового опитування одеситів, яке відбулося 2007-го року, і передбачало виявити ставлення суспільства до проблеми дитячої безпритульності. В останньому підрозділі дисертант

висловлює свої погляди щодо практичного вирішення проблеми дитячої безпритульності.

Найбільш суттєвими отриманими результатами, на наш погляд, можна вважати наступне. **По-перше**, соціологічний опис явища дитячої безпритульності на прикладі одеської міської агломерації з використанням низки якісних та кількісних методів. **По-друге**, поглиблення поняття дитячої безпритульності не в плані формальної дефініції, а у змістовному аспекті на емпіричних прикладах. **По-третє**, типологія чинників, що детермінують явище дитячої безпритульності. **По-четверте**, змістовний опис субкультурних ознак, які проявляються у повсякденних практиках безпритульних дітей. **По-п'яте**, опис механізмів і проблем соціальної адаптації осіб, які долають дитячий вік і намагаються вести самостійний спосіб життя.

Одночасно з позитивними аспектами є положення й висновки, які можуть бути предметом дискусії або зобов'язують до подальшої наукової праці. **По-перше**, є певні зауваження щодо структури, компоновки матеріалів, відповідності усіх розділів загальній темі. Робота в цілому є завеликою за обсягом (206 с.), який можна безболісно скоротити за рахунок вилучення сторінок і фраз, які повторюють раніше висловлені ідеї або сентенції, містять тексти загального і не конкретного характеру, а також шляхом винесення елементів програми дослідження у додатки. Власне, субкультурі дитячої безпритульності безпосередньо присвячено два підрозділи (1.3 та 2.2) з восьми. Автор у дисертації, скоріше, дає опис дитячій безпритульності як соціальному явищу, де є місце, звичайно, і субкультурній тематиці. На жаль, окремо не виділено підрозділ, присвячений аналізу бібліографічних джерел, що є обов'язковим компонентом будь-якого дослідження. Саме з цього потрібно починати дисертаційне дослідження, і, варто зазначити, першим своїм завданням авторка визначила: *«здійснити аналітичний огляд основних концептуальних напрямів соціологічних досліджень феномену дитячої*

безпритульності». В тексті першого розділу, дійсно, є аналіз певної кількості літературних джерел, але робота з опрацювання джерел не виглядає завершеною, бо структурно вона не окреслена рамками окремого підрозділу. Бібліографічна розвідка мала б включити джерела і XIX, і початку XX ст. Ми не згодні, що дослідження дитячої безпритульності починається з 1920-х рр. Наприклад, немає згадки про численні праці Д.А. Дріля (українця за походженням), який ще 1884 р. захистив в Харківському університеті дисертацію «Малолітні злочинці», і потім усе своє життя (помер 1910 р.) присвятив проблемам реформування ювенальної юстиції, ресоціалізації неповнолітніх злочинців тощо. Відсутня згадка про унікальне соціологічне дослідження, яке 1910 р. виконав у Москві М. Гернет разом зі своїми студентами, а потім за матеріалами емпіричного обстеження видав ґрунтовну монографію «Діти – злочинці». Безпритульники також були об'єктом цієї наукової розвідки. Зокрема, молоді дослідники працювали у дитячих притулках (Рукавишниковский приют), у відділку для неповнолітніх Робітничого Будинку. Було б цікаво порівняти методи збирання первинної інформації сто років тому і сучасними дослідниками. Не зрозуміло, чому в дисертації ігнорована сучасна література з соціальної роботи, зокрема, праці професора А.Й. Капської. У підручниках, які видані дослідницею одноосібно або за її редакції – «Соціальна робота» (Київ, 2004, 2005) – є розділи, присвячені технологіям соціальної роботи з бездоглядними і безпритульними дітьми.

По-друге, можна погодитися з вибором теоретичної бази дослідження в рамках соціокультурного підходу, проте, його застосування обмежилось декларацією. Якщо керуватися ідеями П.Сорокіна, то предмет дослідження потрібно розглядати у соціокультурній матриці, сторонами якої є 1) особистість, 2) суспільство, 3) культура. Отже, варто було б послідовно розглянути явище, по-перше, з позиції особистості дітей-безхатчинків, у т.ч. звернути увагу на психологічні та патопсихологічні особливості, розглянути гіпотезу біолого-

генетичної схильності до девіантної поведінки тощо; по-друге, проаналізувати безпритульність і відповідну субкультуру з точки зору суспільства, його інститутів, державної політики та громадської думки; по-третє, дослідити феномен у культурному контексті, виділивши значення, цінності, норми, як на це і звертав увагу П. Сорокін. Це мало б спонукати до подальшого структурування роботи у відповідності із зазначеними напрямками. Проте, вказані елементи соціокультурного аналізу присутні в дисертації, але вони не систематизовані.

По-третє, дисертантка не користується міжнародними і національними нормативно-правовими документами, де визначені ключові поняття. Так, у базовому документі, з якого треба виходити, аби, наприклад, окреслити вік безпритульних дітей – Конвенції прав дитини, що була прийнята ООН у 1989 р. – зазначається: «дитиною є кожна людська істота до набуття 18-річного віку...». Було б доцільним у методологічному розділі спеціально обговорити понятійно-категорійний апарат, висловити своє ставлення до використання близьких за значенням термінів: «дитяча безпритульність», «діти вулиці», «соціальні сироти», «бездомні діти», «бездоглядні діти». Бажано створити систему понять, обравши певні критерії для їх розмежування. На сторінках 191-192 дисертації авторка вживає терміни «безпритульні», «бездоглядні», «діти вулиці» як синоніми. Чи варто це робити?

По-четверте, не можна погодитися з авторкою відносно запропонованого коефіцієнту на с.109. У роботі дисертантка зазначає: *«Для визначення «плинності» дітей у притулках нами був розрахований коефіцієнт дезадаптації»*, і далі пропонується його обраховувати як співвідношення N_b / N_v , де чисельник – діти, які прийшли до притулку, а знаменник – діти, які залишилися у притулку з числа тих, що «прийшли». А якщо жоден не залишився? На нуль ділити не можна! Це є «дурна безкінечність», як колись висловлювалися філософи. Якщо треба дослідити «плинність», то доречно

поділити чисельність тих, хто втік з притулку, на пересічну чисельність дітей у притулку за рік. Приблизно так визначається коефіцієнт плинності кадрів на підприємствах.

По-п'яте, не можна цілком погодитися з усіма винесеними на захист пунктами новизни. При обговоренні дисертації, спеціалізованій вченій раді варто визначитися, чи є таким, що «відбулося вперше», наступне твердження: *«теоретично обґрунтована й емпірично підтверджена можливість інтеграції субкультурного підходу до аналізу дитячої безпритульності як соціокультурного феномену...»*. Що це означає? Нікому з дослідників раніше не спадало на думку, що «діти підземелля» можуть виробляти субкультурні елементи? Ми з цим не згодні. Власне, субкультура дитячої безпритульності є відгалуженням кримінальної субкультури. І на сьогодні кримінологи констатують той факт, що саме в середовищі неповнолітніх зберігаються деякі феномени дорослої кримінальної субкультури. Цьому, наприклад, присвячена ґрунтовна монографічна праця В. Пиріжкова «Кримінальна психологія» (М., 2001), обсягом 704 с., якої, на жаль, ми не знаходимо у бібліографії дисертації. У пункті, де наводиться внесок дисертантки у класифікацію чинників дитячої безпритульності, зазначається: *«...також суб'єктивні (сімейні) мікрочинники (втрата дітьми батьків, складні умови життя та побуту, несприятливі обставини в сім'ї та ін.)»*. Наголошуємо, що сімейні чинники не є за своєю природою суб'єктивними, а становлять об'єктивне мікросоціальне тло, на якому розгортається біографія дитини. Суб'єктивні чинники пов'язані з психотипом дитини, особистими психологічними переживаннями, світоглядом та уявленнями, можливо, з хворобами та «поганою» спадковістю, а також тим, що філософи і юристи називають «свободою волі» або «власним вибором».

Зазначимо, що вказані зауваження суттєво не погіршують якості роботи. Серйозних зауважень щодо оформлення роботи немає. Текст автореферату відповідає змісту дисертації. Дисертант має достатню кількість публікацій за

темою роботи, чотири з яких розміщено у фахових виданнях України, одна – у закордонному періодичному виданні.

В цілому робота справляє позитивне враження, вона засвідчує, що молодий вчений спроможний сміливо ставити складні теоретичні і практичні питання, має соціологічний хист до спостереження, вміє, образно кажучи, дослухатися до пульсу соціуму та теоретично узагальнювати власні спостереження. Привертає увагу і широта кола питань, яких торкається дисертант, вони стосуються комплексу проблем, які породжує явище безпритульності: від причин потрапляння дітей на вулиці до труднощів реінтеграції у суспільство.

Дисертаційне дослідження Мунтян Ірини Володимирівни «Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну дослідницьку задачу в межах соціології девіантної поведінки, соціології молоді та сприяють подальшому розвитку зазначених галузей соціології і спеціальних теорій. На цій підставі, з урахуванням усіх позитивних моментів, викладених у відгуку, Мунтян Ірина Володимирівна заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології

Национального технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

І.П. Рущенко

